

ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุในชนบทอีสาน The Impacts on Family Institutions Changes of the Elderly in Thailand's Rural Northeast Region

สุรสิทธิ์ ไกรสิน¹

Surasit Kraisin¹

ทำวิจัยเมื่อ พ.ศ. 2551

E-mail : Surasit1774@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุในชนบทอีสาน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) สภาพปัจจุบันของครอบครัวและผู้สูงอายุ 2) ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุ 3) แนวโน้มปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในอนาคต และ 4) การนำหลักพรหมวิหาร 4 มาประยุกต์ใช้ในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุ โดยทำการศึกษาจากผู้สูงอายุกลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ดุลพินิจ ใช้สูตรทาโร่ ยามาเน่ ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 393 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการออกสัมภาษณ์ และส่งแบบสัมภาษณ์ให้ผู้นำชุมชนช่วยแจกผู้สูงอายุและสมาชิกในครอบครัวตอบแล้วเก็บรวบรวม ผู้วิจัยลงไปรับจากผู้นำชุมชนด้วยตัวเอง การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และใช้สถิติค่าร้อยละ

ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพปัจจุบันของครอบครัวและผู้สูงอายุในชนบทอีสานได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมหลายด้าน คือ รูปแบบของครอบครัวเปลี่ยนจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้นขนาดของครอบครัวเล็กลง การอาชีพเปลี่ยน ไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น บรรยากาศในครอบครัวที่เคยอบอุ่นมีสมาชิกอยู่พร้อมเพรียงกันกลับเงียบเหงา เหลือแต่ผู้สูงอายุและเด็ก แต่แม้ว่าครอบครัวจะเปลี่ยนไปก็ตาม ผู้สูงอายุยังคงพึงพอใจกับวิถีชีวิตในวัฒนธรรมดั้งเดิมอยู่ การปรับตัวเปลี่ยนแปลงก็มีน้อยมาก
2. ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุ ทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และจิตใจ ซึ่งเป็นผลกระทบในเชิงลบมากกว่าเชิงบวกต่อผู้สูงอายุ

¹ อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

¹ Full-time Lecturers, Mahamakut Buddhist University Roi Et Campus

* ได้รับบทความ: 10 มกราคม 2562; แก้ไขบทความ: 31 มีนาคม 2562; ตอบรับการตีพิมพ์: 20 เมษายน 2562

Received: January 10, 2019; Revised: March 31, 2019; Accepted: April 20, 2019

3. แนวโน้มปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในอนาคต ความคาดหวังของผู้สูงอายุเกี่ยวกับแนวโน้มปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในอนาคต ส่วนใหญ่เห็นว่าในอนาคตภาวะเศรษฐกิจจะตึงตัวยิ่งขึ้น การไปทำงานไกลบ้านจะมีมากขึ้น และเห็นว่าสถานการณ์จะเป็นเช่นไรก็ตาม วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ยึดถือความสำคัญของระบบเครือญาติจะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งปฏิสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุให้คงอยู่ต่อไป

4. การนำหลักพรหมวิหาร 4 มาประยุกต์ใช้ในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุ พบว่า สมาชิกในครอบครัวทุกคนยึดถือหลักธรรมเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะพัฒนาตนเองก่อนที่จะออกใช้ชีวิตในสังคมที่มีปัญหามากมาย การยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะเป็นตัวกำหนดกรอบการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในครอบครัวให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

คำสำคัญ : 1. ผลกระทบ 2. ความเปลี่ยนแปลง 3. สถาบันครอบครัว 4. ผู้สูงอายุ

ABSTRACT

The research entitled “The Impacts on Family Institutions on Changes of the Elderly in Thailand’s Rural Northeast Region” served the purposes to study: 1) current states of family institutions and the elderly, 2) impacts on changes of the former on the latter, 3) future trends of interactions between the former and the latter, 4) the application of Buddhism’s dharma called ‘Four Sublime States of Mind (Brahmavihara)’ to creating strong ties between the elderly’s family members. The number of the sampling groups was derived from simple random sampling and random table to set the sampling sizes using Taro Yamane, earning 393 individuals. Tools used to collect data interview. Statistical analysis.

Results of the research have found the following findings:

1. Current states of families and the elderly are conducive to the fact that families in Thailand’s rural northeastern region have undergone striking changes in many domains. From extended families, they have become small ones. The family sizes appear smaller and smaller. Employments of jobs have completely changed; job seekers have to travel in the distance to look for their jobs. Warm circumstance of all family members in unison have turned silent and lonely, leaving the elderly and young kids behind. The case in point is how states of families have greatly changed, the elderly have remained satisfied with original ways of their life in traditional cultures. Adaptation for changes seems marginal.

2. Impacts on changes in family institutions the elderly sustain physical fatigues, emotional turbulence, social ties and mental well beings. Typically, they have both negative and positive impacts on the elderly. Their other impacts of changes are: they find

no time enough to take a rest as they require, they shoulder more responsible burdens, their emotional ties are turbulent, their limited boundary of social ties has become narrower. Their additional worries involve their children and kids working in the distance, their own health, debt and family economy.

3. Future trends of interactions between family members and the elderly entails the latter's expected trends towards interactions between the former and the latter in many years to come. Mainly, most of the elderly realize that economic conditions are going to be tense and tough. Unavoidably, seeking for a job in the distance will definitely increase. They also perceive how the situations are going on. However, local cultures highlighting great significance of the blood ties-related family system acted as a retarding tool to maintain strong and good ties between family members and the elderly to have remained everlasting.

4. The application of Buddhism's rule of dharma to creating good and strong ties between family members and the elderly have proven that every family member takes its stringent rule though it is instrumental in self-development prior to spending their life in the external world with countless problems. In reality, both sides follow this rule of dharma and treat it as the highest benefit. As a result, their ties have so far become the determinant for setting frames of family members' code conducts and practices, enabling them to live a normal life in the society.

Keywords : 1. Impacts 2. Changes 3. Family Institutions 4. The elderly

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของผู้คนในสังคมชนบทไทย โดยภาพรวมแล้วจะคล้ายคลึงกันในทุกๆ ภูมิภาค คือมีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ผู้คนมีการศึกษาน้อย มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ภาวะเศรษฐกิจไม่ดี ความคิดริเริ่มและการแข่งขันกันมีน้อยความเปลี่ยนแปลงและความเจริญก้าวหน้าเป็นไปอย่างเชื่องช้า แต่ชาวชนบทก็สามารถดำรงตนอยู่อย่างสงบสุข เนื่องจากมีปัจจัยเสริมหลายประการ เช่น ความผูกพันอันแน่นแฟ้นในระบบเครือญาติ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างเพื่อนบ้าน ความมีศีลธรรม ความยึดมั่นในศาสนา และความสมถะ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สภาพภูมิศาสตร์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ก็เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลทำให้สังคมชนบทในแต่ละภูมิภาคมีวิถีชีวิตแตกต่างกันไป(เพ็ญแข ประจักษ์ปัจฉิม และอ้อมเดือน สดมณี, 2529 : 26-36) ในเขตชนบทของภาคอีสานโดยทั่วไปเหลืออยู่แต่ผู้ที่อยู่นอกวัยทำงานคือเด็กและผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ การกินในครัวเรือนจึงตกเป็นหน้าที่ของผู้สูงอายุไปโดยปริยาย เมื่อมีงานประเพณีตามเทศกาลต่างๆ ผู้ไปทำงานในต่างถิ่นจึงจะกลับมาสู่ครอบครัวครั้งหนึ่ง นับเป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งของสังคมชนบทที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้

สูงอายุเป็นอย่างมาก

บทบาท สถานภาพ และวิถีชีวิตโดยทั่วไปของผู้สูงอายุในวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้น ถือว่าผู้สูงอายุเป็นปูชนียบุคคลของครอบครัว มีคุณูปการอันสำคัญต่อครอบครัว สมาชิกของครอบครัวเคารพนับถือ ยกย่องให้เกียรติ เชื้อฟังคำสั่งสอน และเอาใจใส่ดูแลให้อยู่ดีมีสุข โดยทั่วไปแล้วผู้สูงอายุไม่จำเป็นต้องประกอบอาชีพหลักเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ถือว่าเป็นวัยพักผ่อนทำงานอดิเรกบ้างตามความพึงพอใจ เล่นหัวไปกับลูกหลานที่ยังอยู่ในวัยเยาว์ กิจกรรมที่เป็นไปโดยอัตโนมัติของวัฒนธรรมของผู้สูงอายุก็คือ อยู่เฝ้าเฝ้าเรือนอบรมสั่งสอนลูกหลาน สังคมกับเพื่อนบ้าน ร่วมงานประเพณีของชุมชน และบำเพ็ญกุศล เป็นต้น (นพวรรณ หาญพล, 2535 : 52-55)

ปัจจุบันนี้มีความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ได้เกิดขึ้นมากมาย รวดเร็วและต่อเนื่องรูปแบบของครอบครัวที่เคยเป็นมาตั้งแต่อดีตมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จำเป็นต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยวิถีชีวิตของคนในครอบครัวก็ไม่อาจติดยึดอยู่กับวัฒนธรรมแต่เก่าก่อนได้ ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุที่ยังฝังลึกอยู่กับอดีต รัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญของผู้สูงอายุ จึงได้กำหนดเป้าหมายหลักในการพัฒนาและสงเคราะห์ผู้สูงอายุไว้โดยตรงในแผนพัฒนาและส่งเสริมสวัสดิการสังคม แต่ผลการดำเนินงานที่ผ่านมายังมีข้อจำกัดอยู่มาก ผู้สูงอายุในชนบทภาคอีสานที่ได้รับประโยชน์จากแผนพัฒนาดังกล่าวมีเฉพาะแต่ผู้ที่อยู่ในสถานสงเคราะห์เท่านั้น ส่วนผู้ที่อยู่นอกสถานสงเคราะห์แทบจะไม่ได้รับประโยชน์ใดๆ เลยยังคงต้องดิ้นรนขวนขวายต่อสู้กับปัญหาต่างๆ ไปตามความสามารถและความพร้อมของแต่ละคน หากปล่อยให้สถานการณ์เป็นไปเช่นนี้ปัญหาก็จะยิ่งพอกพูนขึ้น เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์สามารถช่วยให้ผู้สูงอายุมีอายุยืนยาวขึ้น อีกประการหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมของผู้สูงอายุในชนบทอีสาน คือขาดการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้แก่ พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุติตา และอุเบกขา ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ และสมาชิกในครอบครัวจึงทำให้เกิดปัญหาครอบครัวขึ้นหลายครอบครัวในปัจจุบันนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในชนบทอีสานให้เป็นที่ประจักษ์ เนื่องจากเป็นภูมิภาคของประเทศไทยที่มีประชากรมากที่สุดของประเทศ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสังคมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันของครอบครัวและผู้สูงอายุในชนบทอีสาน
- 2.2 เพื่อศึกษาผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุในชนบทอีสาน
- 2.3 เพื่อศึกษาแนวโน้มปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในชนบทอีสานในอนาคต
- 2.4 เพื่อศึกษาการนำพรหมวิหาร 4 มาประยุกต์ใช้ในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในชนบทอีสาน

3. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

3.1 ได้รู้สภาพความเป็นอยู่จริงในปัจจุบันของสถาบันครอบครัวและผู้สูงอายุในชนบทอีสานแล้วหาแนวทางแก้ไขและให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุในชนบทอีสาน

3.2 รู้ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุในชนบทอีสาน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำผลการวิจัยไปประกอบการแก้ปัญหาได้ตรงประเด็น

3.3 ทำให้รู้แนวโน้มปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในชนบทอีสานในอนาคตหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำผลการวิจัยไปจัดทำแผนประชาสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวกับผู้สูงอายุในชนบทอีสาน

3.4 หน่วยงานและผู้เกี่ยวข้องสามารถใช้ผลการวิจัยไปประกอบการวางแผนและการดำเนินงานด้านการพัฒนาสังคม การส่งเสริมสวัสดิการสังคมหรือด้านสงเคราะห์ของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุในชนบทอีสานได้ตามความเหมาะสม

4. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กลุ่มตัวอย่างในการศึกษา คือ ผู้สูงอายุในชนบทอีสานเหนือ และอีสานใต้ ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ดุลพินิจและการตัดสินใจของนักสถิติเป็นหลักในการพิจารณาเลือกตัวอย่างที่เป็นผู้สูงอายุในอีสานเหนือ คือ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งผู้วิจัยเจาะจงสุ่มตัวอย่างในอำเภอเมืองร้อยเอ็ดเท่านั้น และอีสานใต้ คือ จังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยเจาะจงสุ่มตัวอย่างในอำเภอเมืองศรีสะเกษ ใช้เทคนิคการสุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรทาร์ยามานะ ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 393 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ มีความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ .95 การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและใช้สถิติค่าร้อยละ

5. ผลการวิจัย

5.1 สภาพปัจจุบันของครอบครัวและผู้สูงอายุ ครอบครัวในชนบทอีสานได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมหลายด้าน คือ รูปแบบของครอบครัวเปลี่ยนจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้นขนาดของครอบครัวเล็กลง การอาชีพเปลี่ยน ไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น บรรยากาศในครอบครัวที่เคยอบอุ่นมีสมาชิกอยู่พร้อมเพรียงกันกลับเงียบเหงา เหลือแต่ผู้สูงอายุและเด็ก แต่แม้ว่าครอบครัวจะเปลี่ยนไปก็ตาม ผู้สูงอายุยังคงพึงพอใจกับวิถีชีวิตในวัฒนธรรมดั้งเดิมอยู่ การปรับตัวเปลี่ยนแปลงก็มีน้อยมาก

5.2 ผลการวิเคราะห์ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุในชนบทอีสาน โดยสรุปมีดังนี้ 1) ปัจจัยด้านความต้องการของผู้สูงอายุ ความเข้มแข็งของชุมชน ภาวะสูงอายุและความมั่นคงทางจิตใจมีความสัมพันธ์กับความต้องการบริการสวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุมากที่สุด (ทุกบริการ) ปัจจัยด้านครอบครัว (สัมพันธ์ภาพในครอบครัวดี) มีความสัมพันธ์กับความต้องการบริการด้านสังคมมาก ได้แก่ บริการการศึกษาเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา บริการส่งเสริมสุขภาพกลุ่มออมทรัพย์ งานที่สร้างรายได้ การฝึกอาชีพ บริการข้อมูลข่าวสาร ที่ออกกำลังกาย ที่พบปะพูดคุยในชุมชน และชมรมผู้สูงอายุ

2) ปัจจัยด้านส่วนบุคคล (การดูแลตนเอง การทำกิจกรรมด้วยตนเอง) มีความสัมพันธ์กับความต้องการบริการสวัสดิการสังคมในระดับปานกลาง ได้แก่ บริการการศึกษาเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา บริการส่งเสริมสุขภาพ กลุ่มออมทรัพย์ งานที่สร้างรายได้ การฝึกอาชีพ บริการข้อมูลข่าวสาร ที่ออกกำลังกาย ที่พบปะพูดคุยในชุมชน และชมรมผู้สูงอายุ 3) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ (รายได้น้อย) มีความสัมพันธ์กับความต้องการบริการเพื่อช่วยเหลือคุณภาพชีวิตมาก ได้แก่ บัตรทอง 30 บาท การฝึกอาชีพ เบี้ยยังชีพ ศูนย์บริการผู้สูงอายุในวัด และบริการฌาปนกิจสงเคราะห์

5.3 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความต้องการบริการสวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุในชนบทอีสาน พบประเด็นที่น่าสนใจ คือ 1) กลุ่มผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อย (ยากจน) มีความมั่นคงทางจิตใจน้อย (วิตกกังวลมาก) ผู้ที่ได้รับบริการจากหน่วยงานน้อย และมีความต้องการพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมในระดับมาก จะต้องการบริการสวัสดิการสังคมในด้านเบี้ยยังชีพ หน่วยดูแลสุขภาพเคลื่อนที่ ฌาปนกิจสงเคราะห์ บัตรทอง 30 บาท การช่วยเหลือจากชุมชน กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุ บริการดูแลผู้สูงอายุ บริการส่งเสริมสุขภาพ บริการลักษณะต่าง ๆ นี้ เป็นบริการที่เป็นความต้องการที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานของชีวิต ที่เน้นบริการทางกายภาพ จิตใจ การดูแลส่งเสริมสุขภาพจนถึงบริการเงินช่วยเหลือเมื่อเสียชีวิต กลุ่มที่ต้องการบริการลักษณะนี้เป็นกลุ่มผู้สูงอายุยากจน ขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรด้านต่างๆ และขาดหลักประกันพื้นฐานของชีวิต 2) กลุ่มผู้สูงอายุที่มีปัญหาด้านความมั่นคงทางจิตใจน้อย (วิตกกังวลมาก) อันมีผลสืบเนื่องมาจากความมั่นคงทางครอบครัว จะต้องการบริการสวัสดิการสังคมในลักษณะที่ต้องการงานที่สร้างรายได้ ต้องการบ้านพักคนชรา หรือที่พักชั่วคราว อันแสดงถึงภาวะของผู้สูงอายุที่มีความมั่นคงทางจิตใจน้อย สุขภาพจิตอ่อนแอ ขาดที่พึ่งพิง กลุ่มนี้ยังต้องการบริการที่สร้างความมั่นคงแก่ชีวิตในช่วงปลายหากพวกเขาขาดผู้ดูแล 3) กลุ่มผู้สูงอายุที่มีความต้องการทางสังคมมาก และยอมรับภาวะการเป็นผู้สูงอายุของตนได้มาก กลุ่มนี้จะมีภาวะสุขภาพจิตดี และไม่มีปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมเด่นชัดนัก จะต้องการบริการเชิงสังคม เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเพื่อนผู้สูงอายุด้วยกัน เช่น ต้องการบริการข้อมูลข่าวสาร ศูนย์บริการผู้สูงอายุในวัด ที่พบปะพูดคุย และการศึกษาเรียนรู้

5.4 แนวโน้มปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในชนบทอีสานในอนาคต พบว่า ครอบครัวยังคงเป็นสถาบันหลักที่ทำหน้าที่ดูแลผู้สูงอายุในครอบครัว ผู้สูงอายุยังมีสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว ได้แก่ สามี ลูก หลาน ผู้สูงอายุในครอบครัวปัจจุบันขาดการดูแลเอาใจใส่ผู้สูงอายุอย่างมีคุณภาพ โดยเฉพาะผู้สูงอายุในภาวะยากลำบาก พบว่า ครอบครัวไม่สามารถให้การคุ้มครองดูแลผู้สูงอายุในด้านจิตใจ ความอ่อนแอของสถาบันครอบครัวส่งผลให้ผู้สูงอายุจำนวนไม่น้อยขาดความอบอุ่นทางใจ ขาดความมั่นคงทางจิตใจ ผู้สูงอายุบางรายได้รับความทุกข์ใจ มีภาวะเครียด มีความวิตกกังวล สุขภาพร่างกายทรุดโทรม บางรายเจ็บป่วย ครอบครัวสมัยใหม่ที่พึ่งผู้สูงอายุให้อยู่ตามลำพังกับเด็กที่เป็นลูกหลาน นอกจากนี้ ผลการวิจัยเชิงคุณภาพได้สะท้อนให้เห็นถึง ผู้สูงอายุบางรายต้องแบกรับภาระหนี้สินแทนลูกหลาน ผู้สูงอายุต้องทำงานหนักหารายได้มาเลี้ยงตนเองและครอบครัว มีหนี้สินที่ไม่สามารถชำระคืนได้ ผลการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นแนวโน้มของผู้สูงอายุ ที่จะต้องอยู่ลำพังคนเดียวมากขึ้น ขาดผู้ดูแลอย่างเหมาะสม ผู้สูงอายุต้องอยู่ด้วยตนเอง ดูแลตนเอง ต่างเป็นภาระของกันและกัน โดยเฉพาะในยามที่มีปัญหาที่จะพึ่งพาช่วยเหลือกันเองภายในชุมชน

5.5 การนำพรหมวิหาร 4 มาประยุกต์ใช้ในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในชนบทอีสาน พบว่า ด้านเมตตา คือ สมาชิกในครอบครัวสนับสนุนให้เกียรติซึ่งกันและกันในครอบครัว เมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งประสบความสำเร็จเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ด้านกรุณา คือ สมาชิกในครอบครัวรักและเกื้อหนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้านมุทิตา คือ สมาชิกในครอบครัวเอาใจใส่ช่วยเหลือผู้สูงอายุและ แก้ปัญหาให้สมาชิกในครอบครัว และด้านอุเบกขา คือ รับฟังความคิดเห็นของสมาชิกในครอบครัวทุกคน ทั้งนี้ สมาชิกในครอบครัวทุกคนถือเป็นกำลังสำคัญในการที่จะพัฒนาองค์กรแรกของการที่จะออกใช้ชีวิตในสังคมที่มีปัญหามากมายการยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะเป็นการกำหนดกรอบการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในครอบครัวให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

6. อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลในด้านของครอบครัว ผู้สูงอายุ ความเปลี่ยนแปลง เหตุแห่งความเปลี่ยนแปลง ผลกระทบและแนวโน้มปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในอนาคต เมื่อนำมาพิจารณาประกอบกับเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและข้อสังเกตของผู้วิจัยมีกรณีที่น่าสนใจสู่การอภิปรายผลดังนี้

6.1 สภาพปัจจุบันของครอบครัวและผู้สูงอายุครอบครัวในชนบทอีสานซึ่งในสมัยก่อนเป็นครอบครัวขยายและมีขนาดใหญ่ในงานวิจัยนี้ พบว่า ลักษณะโครงสร้างของครอบครัวดังกล่าวยังคงมีอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในครอบครัวที่มีผู้สูงอายุ คือ ประกอบด้วยครอบครัวของผู้สูงอายุ และครอบครัวของลูกคนใดคนหนึ่งแต่งงานเป็นคนสุดท้าย ทั้งนี้เพราะผู้สูงอายุต้องการคนเลี้ยงดูและเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคมในชนบทที่ต้องมีครอบครัวของลูกคนใดคนหนึ่งอยู่ร่วมกับครอบครัวของพ่อแม่ เพื่อทำหน้าที่เลี้ยงดูในยามพ่อแม่ชราภาพ สอดคล้องกับผลการวิจัยของ วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน สว่างดี (2536 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการมีโครงการพัฒนาที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุเกี่ยวกับการได้รับความเอาใจใส่ดูแลความสะดวกสบายในการอยู่อาศัย โดยผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจนได้รับผลกระทบในทางลบมากกว่าผู้ที่มีฐานะดี ส่วนโครงการพัฒนาในชนบทนั้นพบว่าไม่มีโครงการพัฒนาหรือกิจกรรมที่มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุโดยตรงเลย และสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของ ศรีน้อย มาศเกษม (2532 : 269-270) ได้ศึกษาพฤติกรรมกรรมการบริโภคอาหารของผู้สูงอายุในชนบทอีสาน ศึกษา ณ หมู่บ้านตำบลโนนคอม จังหวัดขอนแก่น พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่อยู่ร่วมกับลูกหลาน ได้รับการดูแลเอาใจใส่ตามควรแก่ฐานะเป็นหม้ายและรู้หนังสือประมาณครึ่งหนึ่ง

6.2 ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุเมื่อพิจารณาสภาพปัจจุบันของสถาบันครอบครัวและสภาพความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุก็เห็นได้ว่าครอบครัวได้ปรับตัวไปตามยุคสมัยและเกิดความเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก แต่ผู้สูงอายุยังใช้ชีวิตแบบเดิมอยู่มากกว่าที่จะปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงของครอบครัว เพราะซึมซับและเคยชินกับวิถีชีวิตแบบเดิม จึงได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวทั้งในด้าน ร่างกาย อารมณ์ สังคมและจิตใจ เป็นผลกระทบเชิงลบมากกว่าผลกระทบเชิงบวก ความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวและผลกระทบที่มีต่อผู้สูงอายุดังกล่าว ผู้สูงอายุเห็น

ว่าเกิดจากสาเหตุสำคัญหลายประการ ได้แก่ การแข่งขันกันทางเศรษฐกิจ ความเจริญก้าวหน้าในการคมนาคม และการสื่อสาร การพัฒนาชนบทที่เน้นทางวัตถุ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและความแปรปรวนของธรรมชาติ การเพิ่มขึ้นของประชากร การปรับตัวตามสังคมเมือง ความหย่อนยานทางศีลธรรมและคุณธรรม รวมทั้งการอบรมสั่งสอนในครอบครัวและสถานศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับ กรทิพย์ อดาวลัย (2536 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราบ้านมหาสารคาม พบว่า ผู้สูงอายุมิถุมีลำเนาอยู่ในภาคอีสาน เป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชายไม่รู้หนังสือและเป็นหม้าย ก่อนเข้าสถานสงเคราะห์มีความต้องการด้านร่างกายเกี่ยวกับปัจจัยสี่ในการครองชีพและการดูแลช่วยเหลือ ส่วนในด้านจิตใจมักจะมีความหวาดระแวง คิดมาก หว้าเหว และเบื่อชีวิต ผู้สูงอายุที่เข้ามาในสถานสงเคราะห์ส่วนใหญ่มีฐานะพออยู่พอกินมาก่อนเมื่อเข้ามาอยู่ก็ต้องการความสะดวกสบายอยากได้รับการดูแลแก้ไขปัญหาต่างๆ

6.3 แนวโน้มปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุในอนาคต ผู้สูงอายุต้องช่วยเหลือตัวเองและครอบครัวมากขึ้น โอกาสที่สมาชิกของครอบครัวจะได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตากันจะมีเป็นครั้งคราวในช่วงงานเทศกาลตามประเพณีเท่านั้น การเอาใจใส่ดูแลผู้สูงอายุจะน้อยลง ความห่างเหินในเครือญาติจะมากขึ้น บรรยากาศในครอบครัวจะเจ็บเหงามากขึ้น ขาดความอบอุ่น จึงควรที่ภาครัฐจะต้องขยายผล การดำเนินงานช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ครอบครัวและผู้สูงอายุในชนบทให้เกิดผลอย่างจริงจัง เชื่อว่าในอนาคตระยะไม่เกิน 60 ปีนี้ ความยึดมั่นในวัฒนธรรมเกี่ยวกับระบบเครือญาติจะยังคงใช้ได้อยู่ ถึงแม้สถานการณ์อื่นๆ จะแปรเปลี่ยนไปในลักษณะใดก็ตามลูก ๆ หลานๆ จะยังคงเคารพนับถ้อยกย่องให้เกียรติ และปฏิบัติดูแลให้ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ของตนอยู่ดีมีสุขตามควรแก่ฐานะ ส่วนผู้สูงอายุก็ต้องช่วยเหลือครอบครัวตามกำลังความสามารถและพักผ่อนตามควรแก่วัย ทำนองเดียวกันกับภาวการณ์ในปัจจุบัน และผู้สูงอายุกลุ่มที่ 3 ซึ่งมีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มที่ 2 ลงไปอีก เป็นกลุ่มที่มีความคิดอ่านทันสมัยโดยติดตามข่าวสารบ้านเมืองอยู่เสมอมองอนาคตในแง่ดี มีความหวังและเชื่อถือในข่าวสาร เชื่อว่านโยบายของรัฐบาลในการกระจายความเจริญส่วนภูมิภาค และนโยบายส่งเสริมการลงทุนประกอบอุตสาหกรรมในส่วนภูมิภาคจะเป็นผลให้เกิดแหล่งงานในภาคอีสานมากขึ้น โดยมีเหตุผลประกอบว่าภาคอีสานมีประชากรมากกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศ มีผู้ใช้แรงงานมาก ค่าแรงงานต่ำ การคมนาคมสะดวกติดต่อค้าขายกับประเทศเพื่อนบ้านได้อย่างกว้างขวาง สมาชิกของครอบครัวสามารถหางานทำในจังหวัดของตนเองหรือจังหวัดใกล้เคียงได้ ความห่างเหินจากครอบครัวก็จะลดลงเพราะสามารถไปมาได้บ่อยขึ้น ความใกล้ชิดกันก็จะมีมากขึ้นบรรยากาศของครอบครัวก็จะดี ผู้สูงอายุจะมีความอบอุ่นใจและสุขภาพจิตดีขึ้น บทบาทของสมาชิกของครอบครัวและผู้สูงอายุก็จะเป็นไปทำนองเดียวกับความคาดหวังกลุ่มที่ 2 สอดคล้องกับผลการศึกษาของ ศิริลักษณ์ จันทรน้อย (2528 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาพเกี่ยวกับตนเองกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของผู้สูงอายุในอำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา โดยศึกษาจากผู้สูงอายุในเขตชนบทยากจน พบว่า ภาพเกี่ยวกับตนเองของผู้สูงอายุมีค่าเฉลี่ยรวมดีปานกลางในด้านสังคม ด้านร่างกายและจิตใจ ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนทุกประเภทในเกณฑ์สูง คือผู้ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชนมากจะมีภาพเกี่ยวกับตนเองดีกว่าผู้ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชนน้อย

6.4 การนำพรหมวิหาร 4 มาประยุกต์ใช้ในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกของครอบครัวกับผู้สูงอายุพบว่า ด้านเมตตา คือ สมาชิกในครอบครัวสนับสนุนให้เกียรติซึ่งกันและกันในครอบครัว

เมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งประสบความสำเร็จเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ด้านกรุณา คือ สมาชิกในครอบครัวรักและเกื้อหนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้านมุทิตา คือ สมาชิกในครอบครัวเอาใจใส่ช่วยเหลือผู้สูงอายุและแก้ปัญหาให้สมาชิกในครอบครัว และด้านอุเบกขา คือ รับฟังความคิดเห็นของสมาชิกในครอบครัวทุกคน ทั้งนี้ สมาชิกในครอบครัวทุกคนถือเป็นกำลังสำคัญในการที่จะพัฒนาองค์กรแรกของการที่จะออกใช้ชีวิตในสังคมที่มีปัญหามากมายการยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะเป็นกำหนดกรอบการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในครอบครัวให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ซึ่งสอดคล้องกับรายงานการวิจัยของเพ็ญแข ประจันปัจจนิก และ อ้อมเดือน สดมณี (2529 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการยึดหลักทางศาสนาในการดำรงชีวิตของชาวนบทยไทยและแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลง พบว่า การทำบุญจึงเสมือนการสมทบทุนในชาตินี้ เพื่อจะได้ผลได้ออกผลในชาติหน้า (ถ้าชาตินี้ยังไม่ได้ผลตอบแทน) ด้วยเหตุนี้คนจำนวนมากจึงจะหมกหมุ่นในการใช้จ่ายเพื่อทำบุญเป็นการใหญ่โดยไม่กลัวความจนถึงอย่างไรก็จนอยู่แล้ว ผสมกับความเชื่อถือในเรื่องกฎแห่งกรรมคนไทยเชื่อว่ากรรมใดที่ทำไปแล้วย่อมได้รับผลตอบแทนต่อไปชาตินี้ก็ชาติหน้า ดังนั้น การทำบุญซึ่งถือว่าเป็นความดีจะต้องได้ผลตอบแทนในทางที่ดีแน่นอน ไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่ง

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 รัฐควรเน้นระบบการคุ้มครองผู้สูงอายุระยะยาวควรขยายและกระจายบริการสวัสดิการที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานให้ผู้สูงอายุในชนบทให้ครอบคลุม กว้างขวางทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพที่ต้องทั่วถึง กระจายตัวโดยเฉพาะในพื้นที่ทุรกันดาร ยากลำบาก สำหรับเชิงคุณภาพควรปรับปรุง ลดข้อจำกัดในเชิงระเบียบ กฎเกณฑ์ อันเป็นอุปสรรคต่อผู้สูงอายุยากจน ด้อยโอกาสในการเข้าถึงบริการอย่างเสมอภาค

7.2 รัฐควรจัดทำระบบฐานข้อมูลผู้สูงอายุในชนบททั้งประเทศเพื่อแยกแยะ จัดประเภท ระดับการจัดบริการผู้สูงอายุในชนบทให้มีหลากหลายระดับทั้งในระยะวิกฤต ระยะสั้น และระยะยาว

7.3 ควรส่งเสริมการจัดบริการพื้นฐานสำหรับผู้สูงอายุตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 โดยส่งเสริมการจัดสวัสดิการทางเลือกสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบพหุลักษณะที่ครอบคลุมทั่วถึง ต่อเนื่องและเป็นธรรม โดยคำนึงถึงความแตกต่างของผู้สูงอายุในด้านต่างๆ เช่น ฐานะทางเศรษฐกิจสังคม สุขภาวะ ช่วงอายุปัญหาและความต้องการแต่ละวัย

8. เอกสารอ้างอิง

- กรทิพย์ ลดาวัลย์. (2536). สภาพปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราบ้านมหาสารคาม. กรุงเทพมหานคร : ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย.
- นพวรรณ หาญพล. (2535). ความสัมพันธ์ระหว่างสัมพันธภาพในครอบครัว ประสบการณ์เกี่ยวกับเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในชีวิตกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เพ็ญแข ประจันปัจจนิก และ อ้อมเดือน สดมณี. (2529). การยึดหลักทางศาสนาในการดำรงชีวิตของชาวนบทยไทยและแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลง. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

- วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน สว่างดี. (2536). การสนทนากลุ่ม : เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพการวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุและการเปลี่ยนแปลงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีน้อย มาศเกษม. (2532). พฤติกรรมการบริโภคอาหารของผู้สูงอายุในชนบทอีสาน ศึกษา ณ หมู่บ้านตำบลโนนคอม กิ่งอำเภอภูพาน จังหวัดขอนแก่น. วารสารศรีนครินทร์เวชสาร. 4(4). 266-274.
- ศิริลักษณ์ จันทรน้อย. (2528). ความสัมพันธ์ระหว่างภาพเกี่ยวกับตนเองกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนของผู้สูงอายุในอำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

9. คำขอบคุณ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาของ อาจารย์ธเนศ ต่วนชะเอม และ รองศาสตราจารย์ ดร.ศรีศักดิ์ สุนทรไชย ที่ได้ให้การเกื้อหนุนและอบรมสั่งสอนให้ความรู้มาเป็นอย่างดีจนทำให้งานวิจัยเล่มนี้ประสบความสำเร็จ ขอขอบคุณ รองอธิการบดี คณะผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ดทุกท่านที่ให้การสนับสนุนการทำงานวิจัยนี้ให้ประสบความสำเร็จ ขอขอบคุณสมาชิกในครอบครัว ผู้สูงอายุ และผู้นำชุมชน ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการทำวิจัยในครั้งนี้ ที่ได้เสียสละเวลาในการตอบข้อซักถาม และให้ข้อมูลในการวิจัยด้วยความเรียบร้อยและถูกต้อง

ประโยชน์และคุณค่าทั้งหลายทั้งมวลที่เกิดจากงานวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยขอมอบให้ผู้มีพระคุณทั้งหมดทั้งมวลที่ได้กล่าวมาข้างต้นตลอดจนผู้ที่นำผลงานวิจัยเล่มนี้ไปใช้และศึกษาค้นคว้าต่อไป